

# ПУБЛІКАЦІЇ ДОКУМЕНТІВ

*М. М. Гнатюк*

*Київський національний університет  
імені Тараса Шевченка*

## ШЛЯХАМИ ПАМ'ЯТІ

(ЛИСТУВАННЯ ІВАНА СЕНЧЕНКА ТА ОЛЕНИ КОМПАН ІЗ ВАСИЛЕМ ПІВТОРАДНІ)

Епістолярій Івана Юхимовича Сенченка (1901–1975), разом із багатьма іншими матеріалами його оригінальної літературної спадщини, і нині лишається невідомою, раніше не досліджуваною ділянкою. Тим часом біографія митця, одного із зачинателів новітньої літератури, була б збідненою, як, зрештою, і сама історія літератури, без цих яскравих документальних свідчень.

На жаль, у часи воєнних та передвоєнних лихоліть чимало листів разом з іншими матеріалами раннього періоду життя і творчості письменника загинуло. Своєрідною ретроспективою тих, здавалося б, уже далеких 20–30-х років ХХ ст. стало листування І.Ю. Сенченка з літературознавцем В.І. Півторадні (1910–1981). Перший відомий нам лист датовано 16 грудня 1961 р. Однак його зміст засвідчує, що це – продовження, а не початок листування. Складно визначити точну дату перших, ймовірно, втрачених листів. Відсутність в архівах респондентів будь-яких даних щодо їхнього давнішого знайомства дозволяє взяти за координати відліку саме початок 60-х: отже, листування визначається рамками десятиліття. Завершує його лист дружини письменника, доктора історичних наук О.С. Компан (1916–1986), написаний уже після смерті її чоловіка. Ставши безцінним документальним свідченням, уперше пропоновані читачеві листи не тільки відкривають нові, невідомі аспекти літературного процесу, поглиблюють розуміння тогочасних суспільно-політичних орієнтацій, а й глибше виявляють характер, нові грані творчої особистості митця – ровесника ХХ ст.

Народився І. Сенченко в с. Наталине (по-місцевому Шахівка), передмісті Костянтинопограда, що звався й Червоноградом (тепер Красноград) на Харківщині, в сім'ї бідняка. Потяг до книги, друкованого слова привів

його до вчительської семінарії (1916–1920). Після нетривалого вчителювання та переїзду в 1921 р. до Харкова (тодішньої столиці України) він активно включився в літературний процес. Почавши з віршів (єдина збірка поезій “В огнях вишневих завірюх” 1925 р. ), молодий автор невдовзі переходить до прози. Перші оповідання “Чорноземні сили” (1921), “Навесні” (1923) та інші засвідчують загалом вдалі спроби пера. Звичайно, це були лише початки, які мали в собі ознаки досить популярної тоді агітки, й різкий критичний струмінь, спрямований згодом письменником у бік цих спроб (що засвідчить і листування), сьогодні зрозумілий. Молодий автор, за його ж зізнанням, тоді ще тільки вчився (як у прямому, так і в переносному значенні). Це були зразки світової та вітчизняної класики – твори Т. Шевченка, І. Котляревського, М. Гоголя, Л. Толстого, А. Франса, Г. Гейне, М. Сервантеса, перші набутки колег, про котрих також згадується в листуванні. Зрештою, в 1924–1928 рр. він є студентом Харківського ІНО, де вчителями стали О. Білецький, Л. Булаховський, М. Плевако.

На середину 20-х років припадає активна робота письменника над першими творами “червоноградського циклу” – стрижневого в його творчому доробку. Тоді ж починається його активна співпраця з редакціями газет, журналів, і водночас відбувається розрив із ПЛУГОМ. Нелегким видався шлях до вершин майстерності, до визнання. Двадцять років стали не тільки порою навчання, можливо, запізнілого, але й порою пошуків, спробою самоствердження. Чи легко це було зробити у той непростий, навіть парадоксальний час? Відповіддю було відверте, оголене самокритичне зізнання митця, зроблене ним вже з високості прожитих літ: “Десь в 24 році або біля того в мене сталася внутрішня криза, втратив віру в себе, зненавидів (і справедливо) своє попереднє писання...”

Вся проблема впиралася в життя: як його бачити, що в ньому бачити, як упіймати хоч маленьку ниточку від того, що називалося новим життям? І я не бачив тієї ниточки; дивився на життя, яке клекотіло навколо мене, і нічого не розумів. Нове – це, звісно, революційні події, фронти, партизанська боротьба, але ж я на фронті не був, у партизанах не був, хоч роки 1917–1921 прожив у селі, був свідком зміни всіх властей, але теж до пуття ні одного з тих рухів не знав в глибині, хоча вважав, що знаю, і, звісно, знав, але рівно стільки, скільки пощастило вичитати з газет і брошур. Крім того, про все це я написав кілька оповіданьчок, отож вважав, що тему вичерпав (насправді й не підходячи до неї!). Отож, перед усією складністю життя став

малоосвічений, малодосвідчений молодик. Що з старою, партизанською темою покінчено, для мене це було ясно, та коли не ця тема, то що, то яка тема? Життя надо мною і круг мене гриміло, я ж не бачив його! Певне, вибратися з цієї ями допомогли поїздки в Червоноград, в Шахівку. Там було багато цікавого, я знав добре минуле шахівське життя і тому міг відразу побачити те, чого там раніше не було! Воно, те нове, було. Так не лежало ж на поверхні, треба було шукати його в глибинах, та як шукати їх, коли ходу до них не знаю? Так з'явилась червоноградська тема, в якій з мукою починав намацувати паросточки нового. Отже, з внутрішньої кризи народився з трудом, з похибками, неясностями “червоноградський цикл”.

Перші твори “червоноградського циклу” – повість “Паровий млин” (1926, журн. варіант – 1923), оповідання “У золотому закуті” (1926), “Історія однієї кар’єри” (1926) доповнять згодом повісті “Подорож до Червонограда” (1927), “Фесько Андибер” (1929, друга редакція – “Фесько Кандиба”), “Червоноградські портрети” (1928). Саме на ці твори і впаде основний удар вульгарно-соціологічної критики, від якого не зможуть захистити ні схвальні оцінки М. Хвильового, ні О. Білецького, М. Доленга, Ол. Дорошкевича, не обмине вона його літературно-критичних виступів, а також гостро-сатиричного памфлету “Із записок” (1927). Розповівши в одному з листів до В. Півторадні історію створення “Із записок”, І. Сенченко називає лише привід, істинні ж причини – набагато глибші – крилися в самому житті, в тій складній передкризовій суспільно-політичній, літературній ситуації, що ніс їх із собою період навальної сталінщини. Так починалось зведення рахунків не тільки з автором, а і з літературною організацією ВАПЛІТЕ, до якої він належав, вийшовши з ПЛУГУ. Можливо, навіть дещо підсвідомо, досить ще молодий митець уже тоді відчув зловісні рецидиви тоталітарного режиму, котрі згодом проявилися сповна. Всі ці обставини спричинили до того, що в поєднанні зі суб’єктивними чинниками, зокрема, майже повною зневірою в успіх нових творчих спроб, І. Сенченко відходить від теми, котра так хвилювала колись. Нове повернення відбудеться майже через сорок років – через школу романів “Металісти” (1932), “Напередодні” (1936), “Його покоління” (1946), присвячених життю робітників, один з кращих творів періоду Великої Вітчизняної війни – оповідання “Кінчався вересень 1941 року”, прекрасні цикли “донецьких” та “солом’янських” оповідань (кінець 50 – початок 60-х років ) про шахтарів Донбасу й київських залізничників.

“Очищаючий вітер ХХ з’їзду” розжене нові зловісні хмари гонінь,

що знов нависнуть у другій половині 40-х років ХХ ст. Початок 60-х став періодом “другого цвітіння в старших, повноцвіттям у молоді”. Саме в цей час митець знову звертається до червоноградської теми, здійснює другу редакцію творів “червоноградського циклу”, написаних у 20-і, й готує матеріал для нових оповідань і повісті “Савка” (1967–1973), котрій судилося стати вершиною його творчого доробку. Звертання до червоноградської теми викликало хвилю нових переживань, спогадів, роздумів, неминуче повернуло в роки далекої юності. В цей час письменник веде активне листування із земляками, консультиуючись й отримуючи додаткові відомості живих учасників подій – майбутніх героїв творів; окрім того – веде схвильований письмовий діалог із давнім товаришем, білоруським літератором В. Дубовкою після понад двадцятилітнього перебування того в сталінських таборач. Йому звіряє він свої наміри, нові творчі плани.

На сторінках листування І. Сенченка з В. Півторадні – тривалий і значущий період життя та творчості письменника. Відвертість відповідей на запитання, котрі, як легко помітити, не менше хвилювали і його самого, свідчать про небайдужість, внутрішню готовність художника поділитися всім, що лежало на серці. З цих перших роздумів, спроб глибшого самоаналізу, особливого, точніше особистісного погляду на досить цікавий і непростий час в історії літератури і країни постають у середині 70-х років “Нотатки про літературне життя 20-х – 40-х років”, які вже не могли не вилитися на папір, хоча й свідомо писалися “до шухляди”. Тоді ж з’являється й спомин “Події 20-х років”, що тематично перегукується з поданими матеріалами. Відкинувши ідеологічні догми, згадані листи й спогади стали однією з перших спроб об’єктивного, неупередженого погляду як на минуле, так і на сучасне. Читання їх хвилює, сповнює відчуттям безпосередньої причетності до творчої лабораторії майстра. Безперечною тут є заслуга В. Півторадні, який у черговий “період оргвисновків”, що миттєво змінив короткочасну “відлигу” 60-х, не полишив щирого бажання пізнати правду і хоч якоюсь часткою донести її до читача. Розуміючи, яким безцінним скарбом нашої історичної пам’яті є літературні 20–30-і роки ХХ ст. й постаті, котрі вже за одну причетність до них розплачувалися життям, вчений глибоко й детально досліджує архівні матеріали, віднаходить малочисельних свідків тих подій.

Результати активної дослідницької роботи підсумовано у глибоких наукових працях, публікаціях, оригінальних художніх виданнях. Серед них – монографія “Українська література перших років революції

(1917–1923)” (1968); збірник української малої прози 20-х років з докладними біографічними довідками письменників “Чорнозем підвіся” (1971); збірник віршів і оповідань “Червоні квіти” (1972); статті “Стежками літературної юності. Гортаючи журнали 20–30-х років” (Літ. Україна.– 1966.– 16 серп.), “Забуті поезії Євгена Плужника” (Рад. літературознавство.– 1966.– № 6), “Революція як початок” (Вітчизна.– 1967.– № 3), “Червоним шляхом революції” (Вітчизна.– 1967.– № 1), “Проза в журналі “Шляхи мистецтва” (Рад. літературознавство.– 1967.– № 6) та ін. Грунтуючись на незаперечних документальних свідченнях, вони задовго до “перебудовних реабілітаційних” статей відкрили завісу над “забутими” іменами, подіями, повертаючи їм первісне значення. Сумлінність наукового пошуку В. Півторадрні підкорила І. Сенченка, котрий став відвертим, чесним співрозмовником, готовим у всьому допомогти. Він радо вітав нові розвідки вченого, прагнув до максимальної повноти викладу в описі історико-літературних подій. В одному зі своїх листів В. Півторадрні зізнається, що така увага майстра не тільки підтримувала, але й додавала нової снаги. Коло його наукових інтересів розширюється, свідченням чого є, зокрема, робота над виявленням та вивченням псевдонімів українських письменників. Добірки “розшифрованих” В. Півторадрні псевдонімів з’являються на сторінках журналів “Архіви України” (1966), “Радянське літературознавство” (1968). Згодом ці матеріали увійшли до “Словника українських псевдонімів та криптонімів” (1969), укладач якого О. Дей висловив на сторінках видання щире подяку В. Півторадрні. Органічною складовою листування є три листи О. Компан (№ 23, 27, 29), яка була не тільки талановитим вченим-істориком, а й першим поціновувачем, вимогливим критиком творів І. Сенченка, дружнім порадиником. Разом вони переживали гіркі роки переслідувань, гонінь й щасливі години творчої праці. Відома Сенченкова делікатність у поводженні з людьми, його виняткова сумлінність, інтелігентність, доброзичливість О. Компан стали запорукою довірливості тону, поваги й взаєморозуміння. Листи дружини письменника – надзвичайно доброї й не менш мужньої людини, написані у тяжкий для неї час. Це був період ідеологічних переслідувань за активну наукову діяльність, пов’язану з дослідженням історії визвольних воєн України XVII ст., а також за глибоку, “вибухову”, як для застійних часів, статтю “Український Ренесанс” (Літ. Україна.– 1966.– 17 жовтн.). Детальну історію її опублікування й зворушливу розповідь про саму авторку подає М.А. Шудря у просторій статті “Суцвіття, бите холодами” (Слово

Просвіти.– 1996.– Ч. 7). Навіть тоді, коли згідно з наказом № 152 по Інституту історії АН УРСР від 12 вересня 1972 р., нібито у зв'язку зі скороченням штатів, було одночасно звільнено трьох талановитих вчених-однодумців – О.С. Компан, О.М. Апанович та Я.І. Дзиру і тим самим фактично зліквідовано відділ феодалізму (історії України), призвичаєна до ударів долі ще з юності, Олена Компан трималася мужньо. За відвертими рядками листів ані слова, ні натяку на відчай. Сил додавала не стільки безкомпромісність характеру, скільки внутрішня глибока переконаність у власній правоті, могутній, не розтрачений потенціал порядності справжнього науковця. Людина, котра могла на рівних спілкуватися з давньогрецькою музою Кліо – покровителькою історії, безсумнівно розуміла: час усе розставить по своїх місцях... Так було вже не раз, зрештою, так і сталося. Наукові праці О. Компан – “Участь міського населення у визвольній війні українського народу 1648–1654 рр.” та “Вплив визвольної війни українського народу на розвиток антифеодального руху в Польщі” (обидві 1954), “Устим Кармелюк” (1960, у спів. з І. Гуржієм), “Міста України в другій половині XVIII ст.” (1963), “Документи про визвольну війну українського народу 1648–1654” (1963), “Єдність світового історичного процесу” (1966) та інші є вагомим внеском до української історіографії. Мрії про український ренесанс нарешті стали реальністю, Україна здобула державну незалежність. Однак тепер, коли цієї мужньої жінки уже немає серед нас, хотілося б услід за М. Шудрею гірко повторити: “І мені до обурення боляче, коли у виданні “Жінки України” не названо її імені. А вона заслужила на це, може, більше, аніж молодиці далеко не з її кола”. В одній зі своїх останніх статей, що її опублікувала “Літературна Україна” 25 квітня 1985 р. під досить промовистою, як зараз видається, назвою – “І не забути Галшку”, О. Компан пристрасно виступила на захист нашої історичної пам'яті, перлин української матеріальної культури, обґрунтувала ідею створення алеї видатних діячів вітчизняної науки і культури XVII–XVIII ст. на славному Подолі. “Насамперед необхідно, – писала вона, – щоб поруч з будинком Академії стала велична постать отієї згаданої нами киянки. Це вона, Галшка (Єлизавета) Гулевичівна, 15 жовтня 1615 р. в Магістраті вписала в “Київські градські книги” далекосяжний за своїми наслідками документ про передачу належної їй земельної маєтності з усіма прибутками на будівництво школи для дітей, а також на “шпиталь” для хворих і пристарілих. Автограф цього документа гідний бути виکارбуваним золотом на мармурі. З побудованої школи незабаром виникла

Колегія, а потім і Академія – заклад, аналогічний тогочасним західноєвропейським університетам. У момент підписання дарчої Галшка мала 40 літ, померла в 70 років у Луцьку.

...Минали роки. “Вчені мужі, лицарі і богатирі” Академії протягом XVII століття підготували блискуче покоління українських та російських учених і мислителів. І серед них такі генії світового рівня, як Ф. Прокопович, М. Ломоносов і Г. Сковорода. Останній сам виховав плеяду інтелігентів, серед яких були і засновники Харківського університету на поч. XIX ст.

В’ється золота нитка історії вітчизняної науки і культури. Зависають у повітрі твердження представників західноєвропейського культурного центрizmu про “скіфське варварство”, “іллїрійську дикість” слов’ян. Чи ж думала Галшка про таке, коли на її прохання київський ритор Ісая Копинський вводив на подвір’я заснованої нею школи перших учнів? Воістину в свій смертний час ця жінка мала право, подібно до древньогрецького філософа, сказати, що вмирає не вся, бо ж залишалася її частка в житті народу, для якого знання було не лише духовною потребою, а й зброєю в боротьбі з жорстокими й підступними ворогами.

Прикрашаючи наше місто, не забуваймо Галшку, а з нею і всіх тих, хто торував шлях вітчизняній науці і культурі, чиї позивні ми відчуваємо через товщу століть, як голос друга і соратника в боротьбі за прогрес...”

Отож, частіше прислухаймося до цих голосів, аби хоч спробувати наблизитися до істини. Прислухаймося до голосів, що звучать нині зі сторінок запропонованих листів і до пристрасного заклику автора кількох із них: “Не забуваймо Галшку!” Висловлюємо щиру вдячність доктору технічних наук Я.Ю. Компану, який, згідно з заповітом матері, передав у дар Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України матеріали архіву Івана Сенченка. Публіковані нижче листи подаються за автографами та авторизованими машинописами, що зберігаються у сім’ї письменника, над якими автор статті працював з дозволу родини (листи 4, 6–9, 12–14, 17, 19, 21, 24–26, 28), а також в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: ф. 274, № 2236–2239 (листи 1–3, 5); № 2241 (лист 10), № 2242 (лист 11); № 2244–2248 (листи 15, 16, 18, 20, 22); № 1553–1555 (листи (27, 29, 23).

## № 1

Вельмишановний Василь Ілліч!

I. Інтермедії до “Літературного ярмарку” писали ті, кого названо. Серед них – Юринець, Кулик й інші. Білецький (Олександр Іванович), наскільки я пам’ятаю, участі в “Літературному ярмарку” не брав і взагалі тоді осторонь стояв від літературних угрупувань. Перші номери (два чи три) інтермедіями оформляв редактор альманаху – М.Г. Хвильовий.

II. Про Майка Йогансена. Хто писав його автобіографію, я без її тексту не пригадаю: я, чи він сам<sup>1</sup>. Пригадую лише, що мене тоді дуже тяжко вразила його заява (словесна чи писана – забув) про те, що він помре в 1941 (чи в 1942) році.

III. Про диспут і промови нічого не пригадую. З усіх згаданих Вами осіб живий лише Панч. Очевидно, слід до нього звернутися. Але справа в тому, що в цьому плані в альманасі містифікації не було.

IV. Про листи Яновського до Миколи Хвильового й інших нічого не знаю, або забув.

V. С. Карбюратор, Іван Шахівський, І. Шахівець, І. Шахівський – від села, де я народився; С. Юхимович – це мої псевдоніми. Певне, є й інші – позабував<sup>2</sup>.

З пошаною

Іван Сенченко.

16.XII(19)61

P.S. Коли б це все знову побачити, певне, більше пригадав би. А то в мене нема ні одного номера того альманаху!

## № 2

Василю Іллічу!

Чи знаєте Ви хто такий Соколянський Іван Панасович?

Це не літератор, а педагог, професор, спеціаліст по навчанню сліпих, глухонімих і сліпоглухонімих. Поет своєї справи. Він був керівником будинку, де були зібрані всі отакі нещасні люди. Я ходив у цей будинок. Там панувала абсолютна чистота, порядок, робили все мешканці будинку – і сліпі, і сліпоглухонімі. Самі вели календар і за десять кроків пізнавали Івана Панасовича. Він мріяв і брався до того, у співдружбі з інженерами, щоб створити пристрій, який дозволив би



сліпим читати наші тексти. В середині 30-х років виїхав у Москву (37 рік щасливо обійшов його). Зустрічався я з ним в 1943 році, коли працював у Москві. Помер він, здається, після війни, в 40-х роках<sup>3</sup>. Чи писав він насправді інтермедії – не знаю. Думаю, що не писав. Щось здається мені, що літературного хисту в нього не було.

Іван Сенченко.

Василь Ілліч! Будете в Києві – заходьте. Тролейбус № 10, зупинка біля Печерського мосту. Переходьте через дорогу в напрямі будинку, на якому написано: **Кулінарія**. Кафе минаєте, йдете вглиб двору. Будинок перпендикулярно до тієї кулінарії є 8б.

(1961)

### № 3

Вельмишановний Василь Ілліч!

У листі до Вас я згадував Івана Панасовича Соколянського. І думав, що, крім мене, його вже ніхто не згадує. Аж ось вчора у “Вечірньому Києві” натрапив на матеріал і спішу поділитися з Вами. “Чудо” з цією Скороходовою сталося в другій половині тридцятих років, тоді про це багато писалося в газетах. Яка непевна річ – людська пам’ять! Мені здавалось, що Іван Панасович помер після війни, а насправді – рік тому.

З привітом  
19.XII (19)61

Іван Сенченко.

### № 4

Вельмишановний Іване Юхимовичу!

Одважуюсь звернутись до Вас з питанням, яке я самостійно не можу розв’язати. Стосується воно Вашої участі в журналі “Вапліте”. Перечитуючи “Із записок”, я не можу відмовитись від думки, що Ваш твір, як мені здається, полемічний, спрямований, можливо, проти ВУСППу та його керівника Івана Микитенка. Я вельми добре розумію, що і тепер, після того, коли 20-ті роки стали далекою історією, моє питання “делікатне”, але у мене вибору нема. Ще раз прошу, шановний Іване Юхимовичу, не відмовити відповісти мені листом на моє прохання. Я гадаю, що Ваш твір був полемічно загострений тому, що думати протилежне, думати, що Ви серйозно пропагували “холуйство”, як тоді писала критика, що іменувала себе марксистською, було б, принаймні, необачно. Неясно мені також, чи “справжні” листи пись-



## № 6

Вельмишановний Іване Юхимовичу!

Історію становлення ранньої української мови, над якою я давно працюю, не можна написати, не зваживши на свідчення тих, хто стояв біля її колиски. Я був би вельми вдячний Вам за надіслання мені письмових відповідей на такі питання “анкети”:

1. Як Ви ставилися до класичної, зокрема, української художньої спадщини у 20-х роках, як вона “відбилася” у Ваших задумах та звершеннях?

2. Яке значення для Вас як прозаїка мала газета у 20-х роках? Чи можна сказати, що в українську прозу Ви прийшли через газету і завдяки їй? Чи можна сказати, що Ви ішли від газетної замітки до нарису, маленького оповідання до великих епічних творів?

3. Чи не виникало перед Вами в 20-х роках завдання синтетичного охоплення явищ життя в своїх прозових творах? Коли і в якому творі Ви свідомо звернулися до цих завдань?

З правдивою повагою

В. Півторадні

Моя адреса: м Чернігів, Шевченка, 31, кв. 24.

Василію Іллічу Півторадні.

25.У(19)66

## № 7

1.УІ (19)66

Вельмишановний Іване Юхимовичу!

Допоможіть мені утвердитись у думці, що у ВАПЛІТЕ, крім одного М. Хвильового, який, очевидно, від природи був полемістом і теоретиком, не було теоретиків. Можливо, до теоретиків слід віднести (хоча б частково) О. Слісаренка, О. Досвітнього, Ю. Смолича і Вас. З преси тих років складається думка, що на роль теоретика претендували Ви (це помітно було ще з Плугу). Чи можна сказати, що за теоретичні установки ВАПЛІТЕ відповідальність ніс лише М.Хвильовий, а інші – ні. Мене цікавить питання, на яке, мабуть, важко відповісти: коли саме і у зв'язку з чим від М. Хвильового почали відходити його друзі по ВАПЛІТЕ. Чи можна сказати, що коли М. Хвильовий як теоретик “умер”, то “теоретиком” він був у своїй художній практиці.

З пошаною до Вас

В. Півторадні

Вельмишановний Василь Ілліч!

При обговоренні проблем 20-х років треба брати до уваги й таку обставину. В літературу прийшли тоді одразу ДВА призиви. З одного боку – така недосвідчена, без життєвого багажу молодь, як я сам, як Копиленко, Григорій Коляда, Іван Шевченко; це були в справжньому значенні цього слова пущьвірінки. Серйозну літературу тих років творили письменники старшого покоління, що мали за плечима хто чотири, а хто і всі шість – сім років війни – імперіалістичної і громадянської. Безпосередня участь у великих подіях часу швидко і надійно ростить та гартує людей, що ж тоді говорити про такі події, як згадані війни? Воювали на фронтах рядовий піхотинець царської армії Микола Фітільов – Хвильовий, офіцери – Олекса Слісаренко, Сергій Пилипенко, Петро Панч, Андрій Головка, Микола Куліш, Іван Дніпровський. Пилипенко, Хвильовий і Куліш, крім того, зв'язали свою долю з долею Жовтневої революції і билися на фронтах війни громадянської. Тут вони зустрілися з такими людьми, як Еллан-Блакитний, як Олесь Досвітній. Цей останній, на той час, мав за плечима величезний багаж кругосвітньої мандрівки і емігрантського життя в Америці. Ось ці люди й висунули спосеред себе організаторів літературного процесу тих років. До цих же людей можна долучити Михайля Семенка – літератора, що почав свою самостійну лінію в літературі ще з дожовтневих часів. До старшої когорти належав також геніальний Тичина. Між згаданими попереду наймолодшими і цим гартованим поколінням знайшло собі місце покоління старше за одних і молодше за інших. Я маю на увазі таких людей, які відіграли помітну роль в організаційному житті літератури тих років, як Валеріани – Поліщук і Підмогильний. Отож, цілком зрозуміло, що в подіях 20-х років сенченки, копиленки й інші їхні однолітки, в основному, відігравали ролю супутників. Найвидатнішими організаторами того часу були Сергій Пилипенко (ПЛУГ), Василь Блакитний (ГАРТ), Валеріан Поліщук (Авангард), Михайль Семенко (Нова Генерація), Микола Хвильовий (Федерація пролетарських письменників 1922 року, Гарт, ВАПЛІТЕ, Літературний ярмарок, Пролітфронт), Іван Микитенко (ВУСПП).

Проблема літературної спадщини. Це дуже складна проблема. Ускладнювалася вона вопіющою неписьменністю деякої частини літературної молоді. Відома була заява одного з молодих плужан того часу: “Толсті й Достоевські нам ні до чого”. З іншого боку, існувало

й певне тяжіння до української класичної літератури. Тут треба згадати про таку обставину. В класичній літературі дожовтневого періоду, як мені здалося, існувало дві течії. Найяскравішим виразником однієї з них був високообдарований, але малоосвічений і, з певного погляду, вузький Архип Тесленко. Представником другої течії я вважав Михайла Коцюбинського, головне за його модернізм, за вишукане слово, широку тематику. Я засуджував архаїчні мовні й стилістичні конструкції Архипа Тесленка. Імпонували мені такі назви в Коцюбинського, як “Фата Моргана” (писані, звісно, латинкою!), “Інтермеццо”. Імпонували Молдавія і Крим, так виразно й поетично змальовані в Коцюбинського.

Але в ті роки для мене більше значення мали класики світової літератури – Гейне, Бальзак, Сервантес. Не треба надто пильно придивлятися до писань моїх тих років, щоб побачити там впливи цих письменників.

Газета для мене мала лише формальне значення; крім газет, не було більше де друкуватись. Сам я в газеті ніколи не працював і для газети спеціально ніколи не писав. Газетної практики, газетної школи не проходив. (Мовиться про громадсько-політичні газети).

Синтетичне охоплення життя. Добре ви сказали! Перед тим, як охопити його, треба знати його, а як його знатимеш, як воно народжується в тебе перед очима, разом з тобою. Найстрашніше було те, що ти ростеш у ньому, живеш у ньому і не бачиш його! Ця обставина кидала мене не раз в розпач. Був такий час, це десь 1924–1926 рр., коли я зовсім опустив руки. Життя ставало передо мною такою громадою, що я сам собі комашинкою безсилою здавався; кинув писати, почав уникати участі в житті літературних організацій. Зовнішнім наслідком цих глибоких, болісних процесів було виключення мене з Гарту (Хвильовистського) як баласту, про що було оповіщено в пресі, здається, в “Вістях”. Є такі письменники, які в своїй практиці ідуть не від успіху до успіху, а від провалу до провалу. До останніх належу і я. Озираю своє минуле і, майже, ні на чому окові спинитися. Такі і такі твори суспільство засудило, такі й такі твори я й сам за нізачо вважаю. Проте, це довга розмова. Сам себе я знайшов набагато пізніше – в “Солом’янських оповіданнях”, в тому, що написав після них. Бачите як розписався! Будете в Києві – заходьте.

З щирим привітом

Іван Сенченко

28.IV (19)66

Вельмишановний Іване Юхимовичу!

Одержав від вас листа – відповідь на мою “анкету”, велике спасибі Вам за неї. З Вашого дозволу використаю її у своїй праці, над якою тягнуться дні за днями. Найбільше мене здивувало Ваше самокритичне визнання, що на початку 20-х років Ви та подібні Вам молоді українські прозаїки були нічим іншим, як “пуцьвірінками”. Можливо, це визнання якоюсь мірою кидає світло на питання, чому Ви та інші українські радянські письменники пішли у ВАПЛІТЕ, на “учобу”, бо соромно було свого “хахлацького” малокультур’я та убожества.

Готуючись до різних студій, зв’язаних з українськими літературними журналами, я знову і знову перечитував “Літературний ярмарок”. Не бачу я в ньому тепер, після багатьох років боїв, що одшуміли і покрилися пилом історії, тих крамол, які бачили в ньому вуспівські критики. Було в цьому “альманасі” і добре (виступи в “листах” письменників проти “отстранения” формалістів та проти “монументального реалізму”), були й, звичайно, великі недоліки та похибки, а іноді і зриви ідейно-художнього порядку. Та нема, на мій погляд, причин вважати “Літературний ярмарок” одіозним виданням. Надсилаю про українські літературні журнали 20-х років статтю в “Літературну Україну”, не певен, що надрукують про це.

Іване Юхимовичу! Якщо маєте змогу, то напишіть мені, кому належала ідея видання “Літературного ярмарку”, хто був “душею” цього видання, хто писав містифіковані (це безперечно) листи О. Досвітнього до Г. Епіка, Тереня Масенка, до О. Копиленка та ін., хто писав “диспут” про “Зелену кобилу” і кому належала ідея цього “диспуту”, хто писав насправді “автобіографії” письменників, які вміщувалися на початку окремих номерів альманаху<sup>4</sup>. З якою метою вміщувалися серед тексту листи із календаря, наприклад: про 1 квітня, день народження М.В. Гоголя та ін. Хто, нарешті, писав репліки “за” Бальзака, Уїтмена, Діккенса, Стендаля, Микитенка та ін. у “діалогах” в альманасі. Бачите, скільки зібралось до Вас питань у мене, але не міг не дозволити поставити їх перед Вами, бо на ці питання наштотхнувся, перечитуючи “альманах”. До речі: чому “альманах”, а не журнал, адже за всім своїм тоном та оформленням “Літературний ярмарок” – журнал, бойовий журнал тих років. Цікаво, що багато із “оформительських” елементів альманаху, які багатьох тоді драгували і викликали нагінку (мовляв, формалізм та естетство), тепер без-

боронно перейшли або переходять у наші журнали, наприклад, “Жовтень”. І на здоров'ячко! Був би радий одержати від Вас листа-відповідь на мої прохання!

З глибокою повагою  
2.УІІ( 19)66

В. Півторадні

Адреса: м. Чернігів, вул. Шевченка, 31, кв. 24. Василь Ілліч Півторадні.

№ 10

4.УІІ (19)66

Вельмишановний Василь Ілліч!

Вашого листа від 2.VII одержав. Відповідь Вам надішлю згодом, але раджу, тим часом, списатися з Терентієм Германовичем Масенком, і він Вас точно поінформує, чи свої листи він писав сам, чи то була редакційна містифікація. Адреса його: Київ, вул. Леніна, 68, кв. 19.

З товариським привітом

Іван Сенченко

№ 11

Вельмишановний Василь Ілліч!

Майже два місяці не був дома, то й з відповіддю забарився. Відповіддю на Ваші запитання. Ідея видання “Літературного ярмарку”, як і зошитів “Вапліте” та журналу “Вапліте”, а також “Пролітфронт” належала Миколі Григоровичу Хвильовому. Він же оформив інтермедіями і всячиною перші кілька номерів “Літературного ярмарку”, зокрема, він автор “Зеленої кобили”, “Цигана з батіжком” і подібне<sup>5</sup>. Автобіографії письменників писали вони самі, зокрема, свою автобіографію писав Михайло Йогансен, якщо не помиляюся (у мене під руками “Літературного ярмарку” нема). Він дату своєї смерті призначив на 1941 рік, помер же, як відомо, на чотири роки раніше. Наскільки пам'ятаю, крім Хвильового, оформляли окремі номери Володимир Юринець й Іван Кулик<sup>6</sup>. Кулик оформив той номер, де згадується про троянського коня. Юринець був професором філософії (теж загинув у ті роки, що й Миша Йогансен), його оформлення й можна пізнати з нюансів, позначених його фахом.

Всякі календарні листки часом, певне, перегукувалися зі способом мислення Кузьми Пруткова (наприклад, відзначення дня народження Гоголя), але, крім цього, і деякі з цих листків, і анотації на полях

журналу, і написи по тексту барвистою фарбою свідчать за намагання журналу вийти за межі суто літературних інтересів. У ті роки, наприклад, користувалася заслуженим успіхом балерина, коли не помиляюся Дуленко; її прізвище й було вміщене на полі однієї із сторінок. По пам'яті всього не згадаєш, коли б хоч альманах був під руками. Певна річ, щось писалося і колективно, та хіба тепер пригадаєш! Ви пробували списатися з Теремом Масенком? Певне, він теж щось зможе пригадати. Організатор “Літературного ярмарку” – комуніст, учасник громадянської війни, людина, яка двічі стояла під розстрілом, мав вогнисту вдачу, вдачу чарувати людей, які зустрічалися з ним, був незрівняним організатором, мав непомильний смак, був, крім того, по натурі новатором, людиною неспокоїної, бентежної вдачі, мав великий літературний таланти, що пробивав свої власні стежки, шукав – і в цих шуканнях тяг за собою цілий хвіст молодняку сенченківського типу. Щодо організаторського таланту, з ним міг змагатися лише Блакитний, літературний таланти, може й більший, ніж у нього, мав Микола Куліш, що ж до уміння привертати до себе людей, уміння створити новий тип журналу, уміння ухопити нерв епохи, то він тут не мав собі рівного. Ще раз повторюю: в першому ряді тодішнього літературного життя стояли, творили його, напрям йому давали – Хвильовий, Блакитний, Сергій Володимирович Пилипенко, Іван Микитенко, Михайль Семенко. Решта, хто не був Тичиною, йшли за ними, хто довгий час, хто коротший. Щодо мене, то я в ту епоху не мав ніякого самостійного значення, вчився в прямому значенні цього слова (в Харківському ІНО, де слухав лекції Плевака, О.І. Білецького, Л.А. Булаховського, Жінкіна, Ветухіва...). Великі сліди того неперевереного навчання можна знайти в усіх писаннях моїх того часу.

З щирим привітом  
5 вересня 1966

Іван Сенченко

P.S. Я знайшов у себе давній фотознімок, з певного погляду, можливо, й унікальний. На ньому Ви зможете побачити Копиленка О.І. й Сенченка І.Ю. такими, якими вони були 46 років тому.

I.C.

№ 12

6 вересня 1966 р.

Чернігів

Мабуть, набрид я Вам, вельмишановний Іване Юхимовичу, своїми листами-запитаннями, на які Вам, очевидно, нема часу відповідати.



Якби я жив у Києві, то гадаю, була б змога частіше бачити Вас особисто і те, про що настирливо я прошу в листах з'ясувати, як кажуть, “на місці”. На жаль, хоч і не далеко Чернігів від Києва, проте робота в інституті не дозволяє виїжджати за межі міста часто, і тому доводиться вдаватися до засобів пошти. Хочу ще раз Вам подякувати за лист-відповідь на мою анкету. Чекаю ж Вашого обіцяного листа.

Дозвольте спитати Вас, чи не Вам належить вірш “Лимерівна”, надрукований у газеті “Селянська правда” (1922, 1 жовтня) за підписом Вільховий (“На майдан! Не пісня лине! І не вітер в дзвони б’є – Все трудяще громадянство на народанку іде...”). Якщо не Ви, то хто ж?..

З щирою приязню  
Чернігів, Шевченка, 31, кв. 24.

Півторадрні  
Василь Ілліч

#### № 13

8.IX(19)66

Вельмишановний Іване Юхимовичу!

Одержав від Вас докладного листа (спогади) і фото. Велике, щире спасибі Вам за все надіслане. Спасибі за надзвичайно цікавий матеріал про “Літературний ярмарок” і його організатора. Думаю, що та характеристика, яку Ви дали Миколі Григоровичу (як письменникові), дуже правильна, хоча наші літературознавці з Інституту літератури не люблять відступати від схем. А пора б уже дати глибоку і справжню характеристику літературного процесу на Україні в 20-х р.р. Пора б... Я гадаю, що спогади таких ветеранів української літератури, як Ви, ветеранів, які відчули на собі всю непривабливість “пуцьвірників” (говорючи Вашими словами), кінець кінцем підготують ту історично-правильну оцінку, на яку ми давно чекаємо.

З щирою повагою та подякою  
P.S. З Т. Масенком не зв'язався.

В. Півторадрні  
В.П.

#### № 14

Вельмишановний Василь Ілліч!

Чи мені приснилося, чи Ви й справді запитували, хто написав “Лимерівну”? Пишу так, бо Вашого листа з таким запитанням щось під руками не бачу.

Бачите, яке діло. Хоч почав я писати з прози, але потім і віршами захопився і написав їх цілу невеличку збірочку “В садах

вишневих завірюх”, 1925. Додам, власне, не всі написані мною вірші ввійшли в ту збілочку. Деякі з них, з різних причин, до збірки я не вмістив. “Лимерівну” написав я. Її є два варіанти. Довший, надрукований в періодиці, і скорочений, той що в “Садах...” З цим віршем у мене була така історія. Довший варіант в колотнечі воєнних літ я загубив. Аж, ось десь отак в році 1945 чи 1948 приходять до редакції журналу “Україна”, де я працював секретарем, лист з Костянтиноградщини, тепер Красноградщини, і в тому листі якийсь плагіатор прислав у редакцію повний варіант вірша. Як я був йому вдячен! Навіть не надіслав повчального листа у відповідь. Звичайно, згодом цей варіант десь дівся, напевне, потонув у паперовій зливі моїх шухляд...

То чи було таке від Вас запитання, чи приснилося мені?

З глибокою пошаною  
5 жовтня 1966 р.

Іван Сенченко

P.S. З своїх псевдонімів пригадую, крім згаданого Вами Вільхового, ще Ів. Шахівський, І. Шахівський, І. Шахівець – це, бачте, від слова Шахівка, так неофіційно звалось наше село. Памятаю ще якусь рецензію, здається, на книгу Епіка, підписав С. Карбюратор, а ще одну – в “Літературному журналі”, в середині 30-х років, в рецензії на Малишка – Ю.С. Начитався Куліша – і за зразком Олелькович Панько Куліш надряпав Ю(химович) С(Сенченко). Чудася! Як Ю(рій) К(орнійович) С(молич) не всипав мені? Оце кілька місяців тому якийсь знавець старовини приніс мені і продав за карбованця номер газети “Селянська правда” від 6 липня 1922 року. В цьому номері я знайшов 2 свої матеріали: 1 /вірш “Не утворимо собі захистку в клуні”/ і 2 /статтю “Наша зброя”/, підписану Ів. Шахівським. В ній ідеться про завдання Спілки письменників Плуг, а що там я написав – один Господь знає!

I.C.

P.S. Ваш лист таки знайшовся з запитом про “Лимерівну”. Але відповідь вже написана, переробляти її не буду.

I.C.

№ 15

Дорогий Василь Ілліч!

Одержав пакет. Спробував прочитати – цілковита відраза. Дивуюся, як таке силуване, антихудожне, убоге міг писати! І ще більше дивуюся, що “Чорноземні сили” після того, як вони були надруковані в “Селянській правді”, Блакитний передрукував у “Вістях”. Що він там

побачив? Інших оповіданнячок не пам'ятаю; не пам'ятаю, коли писав, не пам'ятаю, де й коли були надруковані. Здаюся на Ваше відчуття художності: що хочете з ними, те й робіть, якщо це потрібно!

Первомайський випустив книгу публіцистики. В одній із статей цього збірника він реабілітував мої “Червоноградські портрети”, так що його думка збіглася з Вашою. Книга ця називається “Творчий будень. З щоденника поета”. Окремі розділи з неї – про Кулика й Микитенка, недавно були опубліковані в нашій періодиці, так ось: в статті про Микитенка він і згадав незлим, тихим словом про ті “Портрети”. Є у нас, я сказав би, дивна новина. Ми святкували 100-річчя з дня народження Миколи Чернявського. У нас, у Спільці, часто відбуваються такі збори. Ви це помітили, мабуть, по “Літературці”. План таких вечорів стандартний: вступне слово головуючого, доповідь фахівця, спогади сучасників, концерт. План цього вечора був побудований так, як і всі інші. Вийшов із своєю доповіддю такий собі Петро Йосипович Колесник. У всіх святковий настрій, над президією висить величезний і гарний портрет поета, а Петро починає замість “за здоров'я” – “со святими упокой!”. Що він тільки не приписав тому бідолашньому Чернявському! Як на проробці в оті чорні роки! Ну, звісно, зал своїм відповідним реагуванням виправив доповідача, в президію надійшли всякі записки і заяви... Для мене загадка поведінка самого Колесника, який був обвинувачений в усьому несусвітньому і відсидів 18 чи й більше років. Дивні діла твої, Господи! Певне, розчавили людину навки.

А це був ще один випадок, в тому ж клубному залі Спільки. Олесь Бердник улаштував вечір з проблеми літаючих тарілок, чи як він казав, невпізнаних сторонніх предметів. Зробив добру доповідь. Проблема, зрозуміло, всіх хвилює, бо преса рясніє відповідними повідомленнями і в нашій країні утворений Державний Комітет по вивченню цього явища. Зал повен, в основному тут молодь – молоді письменники, молоді вчені, студенти, а може й десятикласники. І ось, будучи при цілковитій свідомості і доброму здоров'ї, слово забирає Іван Ле. Почав на високій ноті, почав з інтриг класових ворогів, зокрема, Ватикану... І почав ткати розмову так, як ткали її в ті ж роки, чорні роки: Ватикану зараз уривається струна, то він і вигадує всякі чаклунські, відьомські справи... Сьогодні це тарілки, завтра – невпізнані предмети, післязавтра – ангели й архангели, а там – і сама Мати Божа й, нарешті, – її синок. Страшна річ бути в залі, де аудиторія на три покоління переросла оратора. Люди спочатку були здивовані, потім по залу пішов шурхіт, шурхіт перетворився в глухий гул, з якого надто

яскраво прозирає глум, здивування, осуд. Між оратором і слухачами утворилась щілина, яка перетворилась в провалля; провалля глибшало і ширшало, нарешті утворилась така ситуація, що оратор опинився ніби на безлюдному острові, у вакуумі, голос його зблід, стих, від аргументів нічого не залишилося, крім трухлявої потерті; автор розчинився у тій порожняві і зник. Спочатку зі сцени, а потім і із залу! Біля мене стояли якісь двоє молодих людей – хлопець і дівчина. “Хто це такий?” – спитали вони в мене. Я відповів, і хлопець скрикнув: “Боже! Який троглодит!” А на помості стояв уже новий оратор і нагадував аудиторії, як двадцять років тому такий самий пильний товариш просторікував про таку нову відьомську науку як кібернетика. Розповідав, як усі реготалися, слухаючи дотепи відьмоборця, і як через десять років по тому з жахом довідалися, що Америка в справі кібернетичного озброєння своєї країни випередила нас на десять років! Але цього оратора Іван Леонтійович уже не чув! З’ясувалось, що й кивання в бік Ватикану була вигадка самого Івана Леонтійовича. Ватикан, навпаки, зрікся визнавати якесь містичне походження тих невідомих повітряних предметів. Боже мій, дожити до такої ганьби – страшно!

Оце таке в нас у Києві. Ну, понаписував Вам. Бувайте здорові! Наш доктор історичних наук кланяється Вам.

З щирим привітом

Іван Сенченко.

Київ, 42, бульвар Лихачова, 86, кв. 25, Сенченко Іван Юхимович.

## № 16

1.XI(19)66

Вельмишановний Василь Ілліч!

Вам і рідні Вашій зичу всякого благополуччя, а також вітаю із Святом. Прочитав обидві Ваші публікації – в “Архіві” і в “Рад(янському) літературознавстві” Биковець, крім Марусика, ще Бик. Мих.; Масенко ще також Райт з якимись ініціалами; у Василя Вражливого – справжнє прізвище Штанько, отже Вражливий – псевдонім! А що ото у Вас за ряд невідомих іксів: Панченко Петро Йосипович /с. 104/; Стрілець Григорій Михайлович /с. 105/; Фітільов Микола Григорович /с. 106/; Шевченко Іван Данилович /с. 107/? Може, це Панч, Косинка, Хвильовий і Дніпровський? Чи хто інший?

З щирим привітом

Іван Сенченко

## № 17

4 квітня 1967

Високошановний Іване Юхимовичу!

Звертаюсь до Вас ще з одним проханням, хоча і відчуваю, що в моїх запитаннях та звертаннях до Вас, очевидно, повинні бути якісь межі. Пробачте, але наш вік короткий, і хочеться бути пожадливым у збиранні забутих чи призабутих фактів з історії літератури.

Мене цікавить постать Михайла Ялового. Чи не змогли б Ви написати мені коротко про його рев(олюційну) і літер(атурну) діяльність. І далі. У журн. “Плужанин” (1926, № 10) є сторінка гумору, а в ній опублікований “Універсальний poradник (як писати вірші, оповідання, статті)”. Підписано: проф. Ямб Новелькович. Хто б це міг бути? Часом не Ви?

З правдивою повагою

В. Півторадні

P.S. За всі відомості, які Ви сповіщаєте мені в листах, велике Вам спасибі ще раз.

## № 18

Високошановний Василь Ілліч!

Ось що я писав про Михайла Ялового рівно сорок років тому.

1. (Тобто перший в ряду червоноградських знаменитостей того часу) Михайло Яловий – ексголова Конградської (Костянтиноградської, Полтавської губернії) Ради Робітничих, Солдатських та Селянських депутатів, ексредактор “Бідноти”, ексредактор “Червоного шляху”, експрезидент ВАПЛІТЕ, поет, драматург (які саме п’єси й коли – не пам’ятаю) і романіст, один з трьох мушкетинерів (трійця – Хвильовий, Яловий, Досвітній) і у найвищій мірі симпатична людина й товариш. У 1917 році він був молоденький студент-медик, кучерявий і гарний, як дівчина. І ми, малеч, школярі з повагою і тремтінням дивились на нього, перешіптуючись між собою: “Он пішов Міша Яловий!” А потім прийшли гайдаки з німцями, і Міша став ексгологою Конградської ради Робітничих, Селянських та Солдатських депутатів.

Це взято з мого репортажу “Подорож до Червонограду”. Сама “Подорож”, здається, написана в 1927 році, але тут я цитую за своєю книжкою “Дубові Гряди”, 2-ге видання, ДВУ, 1929 р., стор. 176 (перше видання вийшло якщо не в 1927, то вже напевне в 1928 р. Його в мене немає).

Друга половина Михайла Ялового – це поезії Юліана Шпола. Про Юліана Шпола Ви, певне, знайдете в своїх різних довідниках. У часи мого знайомства з ним, десь починаючи з 1924 чи 25, він, як мені здається, вже віршів не писав. Десь в середині 20-х років він почав писати роман “Толубі лисенята”, через кілька років закінчив і видав. Я читав його, але зміст забув. Пам’ятаю лише загальне враження, як від добре зробленої і відшліфованої речі.

Сам він був з с. Дар-Надежди, або по-нашому, просто Дарнадежда, Конградського повіту. В роках 1916–20 я вчився з його братами: Грицьком і Костянтином. Де дівся Костянтин – не пам’ятаю; Грицько ж учителював до 1937 року. Самого Михайла недоля наздогнала 9 травня 1933 року. Ця дата стала вихідною для наступних таких самих трагічних дат. Відомості, подані в “Подорожі”, я певне якось погоджував з самим Михайлом, бо звідки б я знав про “Бідноту”.

Щодо матеріалу журналу “Плужанин”, то Вам, очевидно, слід звернутися до Василя Минка. Оце недавно ми відзначали пам’ять Сергія Володимировича Пилипенка в Клубі письменників, і там, серед інших промовців, виступив і Василь. З цієї промови з’ясувалося, що саме в цей час він повернувся з армії і став на роботу в журналі “Плужанин”. Якщо Минко Вам не допоможе, то вже й не знаю, хто б міг це зробити. Прошло ж більш як 40 років! Хоч я в 1926 році і числився ще в Плuzі, але працював в журналах “Селянка України” (чи “Комунарка України”) секретарем-випускаючим. Від плужанських справ відійшов, певне, переріс. Взагалі, всі ці роки я перебував у якійсь внутрішній кризі, писано мало, а те що писав – не задовольняло мене, про чергову надруковану річ і згадувати не міг без відрази... Через це приділяв мало уваги й “Плужанинові”. Отже, єдина надія – на Василя Минка. Координати його знайдете, звісно, в довіднику за (19)64 рік.

Бачте, скільки наговорив Вам. Старих дідів небезпечно зачіпати, їм тільки дай нагоду язиком помолоти...

З щирим привітом  
5 квітня 1967 р.

Іван Сенченко

Київ, 42, бульвар Лихачова, 8-Б, кв. 25, Сенченко Іван Юхимович.

P.S. А найголовніше забув! Найповніші відомості про М.Ялового й Ю. Шпола Вам зможе подати його дружина, а перед тим – дружина Блакитного – Лідія Євгеніївна Вовчик. Це розвинена й цілком поінформована людина. Раджу звернутися до неї. Адреса її така: Київ, 17, Толстого, 5, кв.19.

I.C.

## № 19

21 вересня 1967

Чернігів

Вельмишановний Іване Юхимовичу!

Мабуть, я вже набрид Вам своїми “дійшлими” запитаннями, але змушений Вас турбувати. У моїй дисертації є розділ про прозову агітку (1920–1925 рр.). Мені відома Ваша *негативна* думка про власну агітку (“Оленка”, “Ярема Кавун” та ін.), відомо мені негативне ставлення Миколи Хвильового до “просвітянщини”, до агітки, зокрема. А от питання: чи не наважились би Ви тепер, з висоти сьогодення дня, “реабілітувати” власну (і не тільки власну) агітку, адже ж вона була першим камінцем, “першою цеглиною” у будові української радянської прози? Я був би вельми вдячний Вам за Вашу відповідь мені з цього приводу.

З правдивою пошаною до Вас

В. Півторадні

Чернігів, Шевченка, 31, кв. 24,  
Василію Іллічу Півторадні.

## № 20

Дорогий Василь Ілліч!

Давненко отримав Вашого листа, та, одночасно, наспіло багато всякої дрібної роботи, закрутився я в цій житейській щоденщині, тож і не зміг своєчасно відповісти на Ваш лист. Додам до цього: і сам лист десь потонув у горах паперу, який часом нагромаджується на наших столах, але це немає зараз особливого значення. Справа в тому, що я уважно стежу за всім тим ХОРОШИМ, що з'являється в нашій пресі. До авторів таких по-справжньому хороших, совісних і багатих змістом речей належите і Ви. І тому відповідь на Ваше запитання я міг бисформулювати так: у Вас є всі дані самостійно ставити й розв'язувати проблеми, зв'язані з різними етапами розвитку нашої літератури. Тож переконаний, що й справу з “Яремою Кавуном” Ви зумієте розв'язати як слід, тобто якнайкраще. Сам я цих своїх творів не перечитував ніколи; колись мені було соромно за них. Тепер справа стоїть трохи складніше. Років зо три тому один київський літературознавець копався в старовині, десь дістав одного “Ярему Кавуна” і приніс,

щоб подарувати мені. І знаєте що? Вигляд книжечки розхвилював мене. Все ж таки це якась частка мого життя. І зараз я переконаний, що в той час і не зміг би написати щось краще. Це була моя стеля того часу. Лише самостійні таланти здатні одразу знайти свою власну дорогу, як знайшов її автор “Синіх етюдів”. Якщо у Вас є хрестоматія Миколи Плевака тих років, то там, у тій хрестоматії, наприкінці Ви могли б знайти ще кілька моїх спроб. З моїм примірником хрестоматії трапилася така історія: соромлячися цих своїх опусів, я ще десь в двадцятих роках повидирав їх з книги, зараз уже й шкодую, та що поробиш! Зараз у Москві вийшов томик моїх “солом’янських” та “донецьких” оповідань. І в тому томику вміщена стаття московської авторки Ірини Пітляр, головний зміст якої підказав я сам. Оскільки в тій статті подається оцінка і деяких творів, які я написав в 20-х і 30-х роках, то я думаю, що було б добре, коли б ви з тією статтею познайомилися. Томик Вам вишлю. Я не описався, коли написав про томик “солом’янських” і “донецьких” оповідань. Справа в тому, що кілька років тому я надрукував у нашій періодичній пресі серію тих “донецьких” оповідань, всього сім опусів: один в “Україні” і шість у журналі “Дніпро”. Ось ці сім оповідань “донецького циклу” і ввійшли в московське видання повністю. Коли ж дійшла мова до того, щоб надрукувати їх в українському держлітвидавівському виданні, то там стали навцапки: “Ніяк не зможем! І недосконалі! І слабенькі! І малохудожні! І набагато слабкіші, ніж “солом’янські!”” Після всякого роду розмов і спірок вони все ж таки вмістили в збірку трое оповідань з цього циклу, і саму книгу поламали. Я мислив її як збірник РОБІТНИЧИХ оповідань, який складався з тих двох циклів, та й тільки. Добрі ж люди з видавництва, поламавши нерозсудливо мій план, напхали туди речей з інших збірок, прив’язаних до іншої тематики. І, таким чином, справу зіпсували, по-моєму, страхом ради іудейського.

Дорогий Василь Ілліч! У ті роки я писав ще й вірші, які пізніше, в 1925 році, випустив під назвою “В огнях вишневих зав’рюх”. Бачили Ви цю книжечку? Читали? На мою думку, в тій збірочці є дещо цікавого в історичному плані. Якщо Ви не бачили її, то я зміг би познайомити Вас із нею.

Ось бачите, скільки написав! Сказано, старі люди балакучі. Від цієї правди нікуди не втечеш.

З щирим привітом Ваш  
9 жовтня 1967

Іван Сенченко



## № 21

15 жовтня 1967

Чернігів

Дорогий Іване Юхимовичу!

Кілька днів тому, приїхавши додому зі Львова, одібрав від Вас листа. Спасибі за тепле слово, не часто я його чую. Почути добрі слова про мої скромні спроби, правдиво поглянути на літературний процес 20-х рр. – явище не таке вже й часте в моїм житті, а від Вас – письменника, з іменем якого я пов'язую світанок української літератури, сто-крат приємно.

Бувши у Львові, ще раз переглянув журн. “Вапліте”, ще раз перечитав Вашу статтю “Спіралі й петлі” (1927, № 4). Глибокі Ви речі писали в той час, і шкода, що все це тепер забуто, і ніхто про це не згадує. Наприклад, Ви пишете, що орнаменталізм Миколи Хвильового не був “вигадааний” одним, навіть і талановитим письменником, а був закономірністю, характерною для всіх літератур тих років, що не мали жодної рації критики, котрі обвинувачували Леся Курбаса, немовби його “експерименти” в “Березолі” були надихані “експериментами” В. Мейерхольда. Нічого подібного. Це був універсальний процес у 20-х рр. Не подумайте, що я Вам кажу компліменти, але, одверто – глибокі, сильні, свіжі Ви писали статті у “Плужанині”, “Вапліте”, та й не тільки Ви, а об'єктивної оцінки ні “Вапліте”, ні “Літературного ярмарку” ми й досі не маємо. Та, думаю, що вже буде. Ще раз спасибі, що озвались до мене.

Бувайте здорові.

Ваш В. Півторадні.

P.S. Спасибі за книгу, надіслану Вами з дарчим написом.

В. П.

## № 22

12.XI (19)67

Дорогий друже!

Велике спасибі за листівочку. Завжди радий мати від Вас вісточку. Як посувається Ваша робота? Дай, Боже, Вам успіху.

З глибокою повагою

Іван Сенченко.

## № 23

Вельмишановний Василь Ілліч!

Поздоровляємо Вас з Новим роком. Бажаємо, щоб він був щасливим для Вас і врожайним на такі статті, які ми читаємо в журналах і газетах останнім часом. А, може, це Ваша дисертація? То бажаємо з успіхом захистити її в 1968 році. Всього Вам і Вашій родині доброго.

На жаль, я не можу вислати Вам свою книжку, яку Ви просите, бо її видали у 800 примірниках, і через 3 дні її вже не можна було купити. Я маю одну книгу.

Олена Компан і – приєднується до своєї дружини Іван Сенченко. Сердечно дякую за добрі слова з приводу моєї статті.

## № 24

29.XII.1967

Чернігів

Вельмишановна Олена Станіславівна та Іван Юхимович!

Мені було приємно довідатись, що О. Компан, котрій я написав прохального листа, виявилась дружиною Івана Юхимовича, якого я давно знаю, як читач і шанувальник його таланту. Тож приємно мені подякувати Вам за поздоровчий лист з нагоди Нового року і взаємно зичити Вам і Вашій родині великих творчих успіхів, а також здоров'я, найбільшого щастя людині. Спасибі за добре слово про мої статті.

Ваш щиро

Василь Півторадні.

## № 25

18 січня 1968

Дорогий Іване Юхимовичу!

Задумав я видати збірник ранньої української прози, тобто так званої агітки. Є в мене з одним київським видавництвом і домовленість з цього приводу. Серед авторів збірки Вам належить одне з перших місць. Я добре знаю, як Ви з невеликою охотою згадуєте свою літературну молодість, свої агітки, але “з пісні слова не викинеш”. А Ви були одним із заспівувачів української радянської прози. Надсилаю Вам кілька Ваших оповідань, вміщених у 1921–1923 рр. в “Селянській правді” та “Вістях”, виберіть з них двоє-трьоє, які б, на Вашу думку, можна було б подати до планованої мною збірки; тільки прошу (крий боже!), не підходьте до своїх творів з сучасними високими критере-

ріями. Я хочу дати збірку, в якій би була присутня історія. Отже, нічого доробляти і переробляти рішуче не можна.

Оповідання, будь ласка, вишліть мені, бо у мене другого примірника нема.

З правдивим поважанням

Василь Півторадні.

P.S. Чекаю на відповідь у лютому до 15, бо треба здати до друку.

В.П.

№ 26

31 січня 1968

Дорогий Іване Юхимовичу!

Як же Ви точно схарактеризували отого “троглодита”, який ще, на превеликий жаль, існує в нашій літературі, та ще й певен, що він “творює історію”. Міг би і я розповісти (власне, додати до сказаного Вами в листі до мене) про Івана Леонтійовича як людину, та цур йому. Скажу тільки, що в одному листі до мене він, у дусі виразів тих чорних років, шпетив мене і приписував мені “дворушництво” тільки за те, що в якійсь своїй статті в “Літературній Україні” я не згадав з поміж інших письменників його ім’я як “фундатора”. А я й не ставив перед собою цього непосильного завдання. Після того, як я потрапив з волі Івана Ле у число “дворушників”, я, все ж, об’єктивності ради, вмістив у статті “Червоним шляхом революції” (“Вітчизна”, 1967, № 1) кілька справді теплих слів про цього автора. От які бувають люди в нашій українській літературі. Я б навіть сказав, що невдячність, бруталність, позирання на себе звисока – це майже “національні” наші риси. І згадується тут безсмертний Гоголь. Боже справедливий! – скажу я слідом за Вами, як це тоскно. І коли вже переведуться нікчемність, претензійна велич особи. Людську малість оцінить тільки історія, наші потомки, а ми вже за життя свого намагаємось створити собі пам’ятник нерукотворний.

Час може відкинути, а може й “переглянути” децю із написаного раніше.

Зрадів я, прочитавши Вашого листа. Радісно, що ростуть молоді люди, які на кілька голів стоять вище насських “троглодитів”. Час вилікує все, Івану Юхимовичу. Радий я, що Л. Первوماйський “реабілітував” Ваші “Червоноградські портрети”, я певен, що процес реабілітації буде і далі тривати. Шкода тільки, що деякі “ключові” статті в літературі 20-х рр., зокрема, М. Хвильовий досі не те що не

“реабілітовані” (його, на мій погляд, не варт реабілітувати), а слід тільки зрозуміти в історичному контексті. І – все. Без Миколи Хвильового ніяк не зрозуміти становлення української прози. Хоча мені незабаром мине 60, але сподіваюсь почути правдиве слово про автора “Синіх етюдів”, про складну й суперечливу постать, діждатись...

Зараз я ворушу “газетну” прозу – агітки 20-х років; глибоко певний, що без “Марійок” і “Оленок” не було б сьогоднішнього О. Гончара чи М. Стельмаха, не кажучи вже про сучасних І. Сенченка, А. Головка, О. Копиленка, Петра Панча. В історії літератури нічого не гине “даремно”, все “враховується”, чи безпосередньо, чи шляхом відштовхування, шляхом художньої “профілактики”: я не напишу нічого поганого сьогодні, бо воно – погане, було вже написане вчора. Вічний закон удосконалення людського роду лежить в основі і літературного процесу, – не дуже мене лякає ця паралель. Треба кінчати, бо дуже розписався я. Хочеться наприкінці перевірити одну справу. Критик О. Килимник написав якось, що Обсерватор – це псевдонім Івана Сенченка, я не дуже в цьому певен. Розвійте мій сумнів.

Вітання Вам і Вашій шановній дружині, бажання Вам щастя й творчих успіхів.

Ваш

Василь Півторадрні

№ 27

6.IX(19)71

Вельмишановний Василь Ілліч!

Все в порядку. Я затримала лист тому, що точно не знала, чи буде позитивна відповідь. Гроші не висилайте. Це дрібниця. Хай буде мене подарунок. Дуже прошу: зробіть мені цю приємність. Ви, мабуть, не знаєте, що колись Ви мені допомогли перемогти розгубленість. Колись я написала в “Літературну газету” статтю “Український Ренесанс”. Секретар ЦК Скаба наказав мене зняти з роботи за неї. І от в розпал подій приїхала Апанович Олена Михайлівна з Чернігова і каже, що познайомилась там з Півторадрні, і той дуже добре говорив про злосчасну статтю. На другий день я одержала листи зі Львова і Харкова й теж з добрим словом. Але Ви поклали початок. Потім за мене вступився Бажан, якому також стаття сподобалася, і я залишилася на роботі. Мене тоді рік травили, і я всі деталі переживань добре пам’ятаю. Отож і про Вашу, таку потрібну тоді мені думку.

Всього Вам доброго і Вашій родині

Олена Компан

## № 28

29 лютого 1972

Дорогий Іване Юхимовичу!

Надсилаю Вам свою статтю про “Подорож до Червонограда”; надіслав її до “Літературної України” ще в січні цього року, чекаю на появу в газеті: обіцяють – обіцяють. Одначе, телефоном сказали мені, що їх у редакції бентежить немовби “завеликий обсяг” моєї статті. А мені хотілось би, щоб стаття побачила світ без скорочення. Не знаю тільки, як цього добитися... Погляньте на мою статтю, Іване Юхимовичу; намагався в ній висловитись як умів і як розумів. Якщо у Вас є змога “вплинути (делікатно, звісно) на редакцію “ЛУ”, то було б добре... Газету “Наше слово” і “Календар” з Варшави одержав. Велике спасибі і велике вітання Вашій шановній дружині.

З правдивою повагою

Василь Півторадні

## № 29

Вельмишановний Василь Ілліч!

Одержала Вашого листа і, на жаль, не знаю як Вам допомогти. Почну з того, що Ви, очевидно, плутаєте мене з моєю подругою, колегою – Оленою Михайлівною Апанович. Це не в мене, а в неї стаття про переселення. Але вона пише про переселення не на лохвицькі землі, а навпаки – з лохвицьких земель на Харківщину і Слобожанщину. Я її питала, і вона мені про це і сказала. Ви з нею знайомі. Колись Ви з нею передавали мені поздоровлення в зв'язку з моєю статтею “Український Ренесанс” в “Літературній Україні”. У неї головні праці написані про козацтво і, в зв'язку з цим, про переселення, а у мене – про українські міста і культуру. Не знаю чому, але нас все життя плутають. Ми не сердимосся, сміємось і згадуємо життя Марка Твена.

Тепер щодо Тесленків. Звідки вони прийшли – не знаю, але як виникли родини Тесленків і Строїв, про це у Вас написано цілком правдоподібно. Тесленко, значить син Теслі. Тесля – тесляр. В XVII ст. був саме пік утворення таких прізвищ. Росли і відбудовувалися, піднімалися з попелищ міста й численні містечка, а з ними – ремісничо-торговельне населення. З'явилась маса Шевців, Шевченків, Шевчих, Ковалів, Коваленків та ін. Я б не радила викреслювати Тесленків.

Якби я сьогодні працювала в Інституті історії, то знайшла б щось

в книжках. Але я з 1973 року змушена була вийти на пенсію. Книжки в Інституті розікрав директор Шевелев і зник. Про це писала “Правда” кілька років тому. Я і досі не можу заспокоїтись.

Отож, на жаль, не можу Вам нічого порадити. Хіба що звернутися до М. Грушевського і пошукати за покажчиком населених пунктів Всього Вам доброго. Будете в Києві, то заходьте.

2.IV(19)81.

<sup>1</sup> Йогансен Михайло (Майкл) Гервасійович (1895–1937) – український поет, прозаїк, перекладач, теоретик літератури, мовознавець. Був членом ГАРТУ, одним з співфундаторів ВАПЛІТЕ. Незаконно репресований. Реабілітований у 1958. Його містифікована біографія написана І. Сенченком й опублікована в “Літературному ярмарку” (1929.– Кн. 3).

<sup>2</sup> Лист Ю. Яновського до М. Хвильового опубліковано в “Літературному ярмарку”, 1929, № 9. (Див також: Ваплітянський збірник.– Торонто, 1977).

<sup>3</sup> Соколянський Іван Панасович (1889–1960) – український вчений-педагог у галузі дефектології, досліджував питання сурдо- і тифлопедагогіки. У 1925 р. організував у Харкові школу-клініку для сліпоглухонімих. Від 1929 р. – директор Науково-дослідного інституту дефектології УРСР. Заарештований у 1934 р., згодом – реабілітований.

<sup>4</sup> Йдеться про “Літературний ярмарок” (1929.– Кн. 7, 9, 10–11). Листи Т. Масенка до І. Сенченка, І. Сенченка до О. Копиленка, О. Копиленка до Гр. Епіка, Гр. Епіка до О. Досвітнього, Мيني Мазайла до наркома освіти М. Скрипника та ін. Диспут про “Зелену кобилу” надруковано в “Літературному ярмарку” (1929.– Кн. 2.– С. 238–255). Учасниками цієї літературної містифікації стали: М. Хвильовий, І. Кулик, Арк. Любченко, С. Пилипенко, Ю. Яновський, Фельдман, М. Куліш, П. Панч, М. Йогансен.

<sup>5</sup> Мається на увазі “Літературний ярмарок” (1929.– Кн. 4). Автор інтермедій цього номера Леонід Чернов.

<sup>6</sup> У “Літературному ярмарку” (1929.– Кн. 4.– С. 238–255) під рубрикою “Від Ярмаркому” повідомляється (с. 230): “Книгу 135 оформляє тов. В. Юринець. Книгу 136 – вуспівець тов. І.Ю. Кулик. Книгу 134 тов. Кулик не міг взяти, бо 134 припало оформляти в дусі зустрічі наших письменників з рузькими, а тов. Кулик був одним із делегатів до Москви”. Окрім того, у кн. 2 (1929), в планах редакції значилося, що інші книги оформляють: Майк Йогансен (кн. 3), І. Кулик (кн. 4), В. Юринець (кн. 5), І. Соколянський (кн. 6), Остап Вишня (кн. 7), О. Білецький (кн. 8), В. Підмогильний (кн. 9).